

УДК: 94(477):355.48(100) «1939/1945»

DOI: 10.26661/swfh-2019-52-035

Шлях історії України до світового контексту через трагедії Другої світової війни: погляди західних дослідників

Л. А. Прилуцька

*Харківський національний автомобільно-дорожній університет
prylutska@ukr.net*

Ключові слова: російськоцентрична історія, «холодна війна», радянологія, історики-ревізійністи, радянологія, Друга світова війна, проблеми України.

Стаття аналізує особливості дослідження історії України, починаючи з періоду, коли вони мали виключно російськоцентричний характер. Однією з причин такого стану був помилковий поділ націй на «історичні» та «неісторичні». Розглядаються дискусійні аспекти у відображенні історичних подій, особливо пов'язаних з Другою світовою війною, під час ідеологічного протистояння між США та Радянським Союзом. Зроблено висновок про суттєве гальмування об'єктивних історичних досліджень в роки цієї «холодної війни». Доведено, що з кінця ХХ – початку ХХІ ст. у західній історіографії суттєво посилюється інтерес до проблем України, особливо періоду Другої світової війни.

The way of the history of Ukraine to the world context through the tragedy of the Second World War. Views of western researchers

L. Prylutska

Kharkiv National Automobile and Highway University

Key words: Russian-centric history, «cold war», Sovietology, revisionist historians, World War II, problems of Ukraine.

The article analyzes the peculiarities of the study of the history of Ukraine, starting with the period when they had only the Russian-centric character. One of the reasons for this was the false division of nations into «historical» and «non-historical». Considered are discussion aspects in the reflection of historical events, especially connected with the Second World War, during the ideological confrontation between the United States and the Soviet Union. The conclusion is made about the substantial inhibition of objective historical research during of this «cold war». The reasons for the emergence of revisionist historians, increase attention to microhistory, anthropological discourse, strengthening of the position of historians of the socio-historical school have been clarified. It has been proved that since late XX – early XXI century, interest in Ukraine problems, especially during the Second World War, increased significantly in Western historiography.

Досить тривалий час проблеми історії України висвітлювалися у традиційному російськоцентричному характері. Певно, для багатьох вчених вона дійсно вважалася країною, що мала «неісторичну націю». Навпаки, з середини ХІХ ст. у Великобританії періодично публікували грубезні томи з історії Росії. Для прикладу: в 1877 року свій двотомник видав Д.М. Уоллес.

Напередодні та під час Першої світової війни з'явилися брошури, авторами яких були в основному українські політики, але частина праць, хай і незначна, належала західним вченим. Завдяки молодому журналісту Дж. Раффаловичу (псевдо – Бадвайн Сандз (Bedwin Sands)), 2 листопада 1912 р. в Лондоні з'явилася невеличка брошура «The Ukraine», яка потім була перевидана. У бе-

резні 1913 р. створено Український комітет, Дж. Раффалович став його секретарем і душею водночас. Протягом 1912-1936 рр. з'явилася досить багато праць про Україну як у Великобританії, так і в США, але вони не мали наукового характеру, були недовговічними.

У квітні 1934 р. британський професор Л. Лоутон заявив: «Донедавна мало хто з громадян Англії чув про Україну», хоча українська нація за тривалістю існування така ж, як британська. Вже у березні 1939 р. у своїй доповіді «Східна Європа і сучасна Росія» він назвав Україну найбільшою проблемою Європи [1, р. 4-5, 8].

Існуюча бібліографія славістики і слов'янознавства, а ці напрямки існували в США, Канаді, Великобританії з кінця ХІХ – початку ХХ ст.,

свідчить, що вивчення української історії довго знаходилося на маргінесі. Скажімо, у Р. Бірнса, що склав бібліографію праць в США про Центрально-Східну Європу, мова йде лише про Буковину і Закарпаття (Ruthenia). Як встановила Н. Лаас у виданнях університету Індіани (Блумінгтон) «Американська бібліографія слов'янських та східноєвропейських досліджень», де з кінця 50-х рр. включають усі англомовні видання, обмаль праць за 1946-1965 рр. з соціально-культурних проблем, стану джерел, історіографії [2]. Більше того, навіть за 1993 р. в американській бібліографії славистики та східноєвропейських досліджень, що має 525 сторінок, праці стосовно України зайняли лише 6 сторінок [3, р. 14, 65, 113, 182, 226, 235].

До 1939 р. історія України західному світу була майже невідома. Хоча за 1934-1967 рр., згідно підрахунків діаспорного історика Б. Винара, була захищена 41 дисертація англомовними авторами, але в них історія України як окрема наукова дисципліна розглядалася лише діаспорними істориками. Переважна більшість з них була присвячена середньовіччю, важливі для українства проблеми майже не піднімалися. Згадки про українську історію мали місце в наукових працях з історії Польщі, Росії таких авторів, як Р.Н. Бейн (1854-1909), У.Р. Морфілл (1934-1909) та інших [4, с. 169-171, 40].

Роки «холодної війни» суттєво пошкодили об'єктивному вивченню історії Радянського Союзу, звузили методологічний інструментарій, тематику й напрями досліджень. В цей час учені США не могли працювати в радянських архівах, вивчаючи історію Другої світової війни, тому спиралися насамперед на трофейні німецькі документи й свідчення. Але ж мемуари Г. Гудеріана чи Е. Манштейна принципово мало відрізнялися від таких же неправдивих спогадів Г. Жукова чи В. Чуйкова. Міф про «чистий вермахт» до такої міри панував у США, що навіть у 80-х – початку 90-х рр. остаточно не щез. Американці добре знали про гвалтування німкенів радянськими солдатами у 1945 р., але мало кому було відомо про суд над фашистськими катами 1943р. в Харкові [5, р. 220, 248, 250].

Американські дослідники деякий час згоджувалися з думкою, що війна Німеччини проти СРСР насамперед мала на меті протидію загрозі комунізму для західної цивілізації. При цьому не бралися до уваги, що вона дозволила А. Гітлеру виконати свою обіцянку, яку він дав у рейхстазі 30 січня 1940 р.: знищити європейське єврейство. Спроба захистити тезу «всі були відповідальні» за трагедію Другої світової війни була хибною.

Бурхливі дебати тривали в американському науковому світі та суспільстві щодо визнання Умиротворення до країн-агресорів, причин Голокосту [6, р XI, 1, 21].

В 1945 р. у складі збройних сил США було створено функціональну групу досліджень доповіді Другої світової війни, керівником якої став колишній гітлерівський фельдмаршал, шеф штабу вермахту Ф. Гальдер.

В його розпорядженні знаходились сотні колишніх німецьких генералів та полковників, що підготували за кілька років 2500 доповідей з сотнями сторінок. В них не було сумнівних або обвинувальних положень, ці матеріали мали на меті служити наглядними посібниками для офіцерського корпусу США. Так само, як у Е. фон Манштейна в мемуарах відсутні поняття «єврейське питання», «погроми», «Einsatz gruppen», в цих доповідях їх теж не було. Характерно, що вперше книга Е. фон Манштейна вийшла друком у 1955 р., а вдруге – в 2004 р.! – у видавництві Zenit Пресс. Якщо для американського суспільства солдати вермахту виглядали майже героями, романтиками, то в солдатах Радянської армії вони бачили «жорстокість, яка межувала зі свинством». Більше того, червоноармійці визначалися «схильністю до раптової дитячої доброти, що змінювалася страхом і терором» [7, р. 6-13, 32].

Німецькі вищі офіцери не могли визнати, що головною причиною поразки Німеччини був гострий дефіцит людських і матеріальних ресурсів. Професор Королівського військового коледжу Канади Г. Ліедтке доводить, що вже у 1943 р. поразку вермахту можна було спрогнозувати. Адже до серпня 1945 р. склад армії Німеччини обновлявся через втрати тричі [8, р. 315-319].

Слушно висловився у Нюрнберзі під час засідань Міжнародного військового суду над головними нацистськими злочинцями у 1945-1946 рр. головний прокурор від США Р.Х. Джексон. Він підкреслив: такою ж мірою, як ми сьогодні визнаємо провину обвинувачуваних, завтра ми будемо оцінювати історію [9].

У 1961 р. президент США Д.Ф. Кеннеді вручив нагороду Ф. Гальдеру за реалізацію дослідницької програми «Іноземні воєнні дослідження». Втім, через два роки він заявив, що надмірно жорстка політика США та СРСР взаємно «підготовувала» в обох країнах атмосферу протистояння. І хоча деякий прогрес в історичних дослідженнях мав місце (адже ще в ході Першої світової війни спостерігався антропологічний підхід до подій), але історіографія відчувала крижані рамки авторитаризму [10]. Крім того, вважає професор

Р. Стрейдінг, «холодна війна» лише зміцнювала сталінський режим, його структури, підривала демократичні цінності в США. Її прихильники не так дбали про досягнення перемоги або переваги, як про існування «ворога». Без етапу «холодної війни» тріумф ринку й демократії в країнах «радянського блоку» і самому Радянському Союзу відбувався б набагато швидше і коштував би набагато менше [11, р. 315-316].

Між тим після закінчення Другої світової війни так звана «радянологія» стала майже науковою дисципліною у багатьох університетах США, Великобританії, Канади. Піонерами тут були професори Колумбійського, Стенфордського, Кембриджського університету, університету Дж. Вашингтона в Сіетлі. Ще в 1938 р. Об'єднаний комітет слов'янських студій створив підкомітет для аналізу праць, присвячених Росії (СРСР). Він налагодив співпрацю з журналом «The American Slavic and East European Review». Потім професор Д. Тредголд з університету Дж. Вашингтона подав ідею видання журналу «Slavic Studies». Останній до цього часу є органом Американської асоціації сприяння слов'янським, східноєвропейським і євразійським студіям. З 2010 р. штаб-квартира Асоціації перейшла з Гарвардського до Піттсбурзького університету. Ще в 60-70-х рр. ХХ ст. у її діяльності брали участь 1500 істориків, більше 400 політологів, 300 фахівців міжнародних відносин, зовнішньої політики Росії та СРСР. У 2010 р. членами Асоціації були близько 3 тис. науковців, яким вона допомагала у публікації своїх праць, організовує наукові конференції, зв'язок з аналогічними інституціями в інших країнах, вручає премії за кращі роботи. Перша конференція відбулася у квітні 1964 р. в Нью-Йорку. Далі вони проводяться щорічно, причому на них присутні до 2 тис. осіб [12].

Більше 50 років на Заході вважали, що радянське суспільство унікальне, тому вивчати його необхідно по-іншому, ніж європейські соціуми. Саме з цієї причини радянологія та соціальна наука мало що могли запропонувати одне одному, про що часто писав професор російської історії Гарвардського університету Р.Е. Пайпс (1923-2018). Радянологам гостро не вистачало концепцій соціальної теорії знання, філософії науки, компаративної політики. Вони були типовим продуктом англо-американської політичної культури, не застосовували філософські конструкції М. Вебера. А саме вони свідчили, що модернізаційні процеси змінюють партикуляризм традиційного суспільства на універсальну модель раціонально-правового типу. Радянологи поза дихотомії М. Вебера неотрадиційні суспільства не відчували.

Автори схилялися до аналізу діяльності найвищих керівників СРСР, полишаючи проблему досліджень політичної піраміди влади. Вони нерідко оцінювали радянський режим з точки зору місцевих інтелектуалів, особливо дисидентів 60-70-х рр., частини московської інтелігенції. Крім того, надали завищену оцінку рівня контролю Центру над регіонами [13, р. 371-374].

В кінці 50-х рр. радянологія отримала необхідні кошти на академічну діяльність, поліпшила організацію роботи і стала своєрідним консультативним центром урядових структур. Ситуація в цьому відношенні потім змінилася, як констатувала в 1995 р. професор політології університету Колгейт М.Б. Олкотт, кардинально. На дослідження ситуації в колишніх республіках Радянського Союзу одержати кошти стало значно складніше. До початку 90-х рр. радянологи оперували досить значними сумами, тому що влада бажала знати, який рівень «радянської небезпеки» існував [14, р. 145].

До початку 60-х рр. в радянології панував тоталітаризм при оцінці радянської системи, багато явищ виглядали неясними. Певно, до кінця, суттєво радянологи радянського суспільства так і не «препарували». В 60-70-х рр. радянологи-ревізіоністи зрозуміли необхідність альтернативних підходів, щоб вірно оцінити реальні соціальні, культурні, політичні складнощі, причину непередбачених наслідків чи паліативних рішень. Протягом 60-80-х рр. виникла «нова історична наука» з опорою на соціологію, економіку, антропологію, політологію, етнологію, кліометрію. Міждисциплінарна методологія дозволила точніше давати аналіз минулого, значно розширився діапазон проблем. В кінці 60-х – на початку 70-х рр. ревізіоністи набрали силу, довели свої реальні інтелектуальні переваги. Уже з 1958 р. деякі з них вчилися або стажувалися в Радянському Союзі, відчували себе звільненими від догматів «холодної війни». Але в середині 70-х рр. лише окремі радянологи відкинули концепцію тоталітаризму [15, р. 4, 9, 22, 29-30; 16, с. 237].

Принципи сцієнтизму та об'єктивізму в 60-х рр. стали провідними для вчених Школи слов'янських і східноєвропейських досліджень Лондонського університету. У 1963 р. було створено Центр з вивчення історії Росії, СРСР, Східної Європи в університеті Глазго. Він почав видавати журнал «Soviet Studies». В 60-70-х рр. інтенсивно досліджували ці регіони у Бірмінгемському, Серрейському, Кільському університетах [16, с. 281, 283].

Серія кризисних явищ у Радянському Союзі та країнах «соціалістичного табору» неминуче по-

родила й кризові явища у сфері радянології. Виявилось, як стверджував С.Ф. Коен, що радянологи не передбачили в радянській дійсності багатьох важливих змін, зневажливо ставилися до неросійських народів. Професор сучасної вірменської історії університету Мічігана Р. Суні іронізував: як колись прийнято було вивчати все людство, наче в ньому жили лише чоловіки, так аналіз імперської Росії та Радянського Союзу проводився аналогічно: начебто в них знаходилися лише представники російського етносу. Радянологи дійсно цікавилися станом справ у Комуністичній партії, системах керівництва, а вивченням неросійських народів більше займалися представники відповідних діаспор. Через наявність у них емоцій, політичної упередженості їхні праці вважалися периферійними, певним другорядним гетто в сфері радянології. Вивчення багатьох націй, що складала населення Радянського Союзу, було пов'язане як з фінансовими, так і лінгвістичними труднощами. Зацікавленість Заходу Україною (скоріше політична, ніж наукова) зросла після того, як були проаналізовані результати анонімного опитування біженців з Радянського Союзу у таборах для переміщених осіб на території Німеччини. Тобто мова йде про «Гарвардський проект», який було реалізовано з осені 1950 р. до березня 1951 р. Група вчених Гарвардського університету одержала більше 13 тисяч інтерв'ю і письмових свідчень. Виявилось, що третина з опитаних українців мали більш антиросійські, ніж антирадянські погляди, ще третина мала певні національні почуття [17, р. 105-111].

В середині 80-х рр. Об'єднаний комітет радянських досліджень і американська Рада наукових товариств висловила стурбованість тим, що надто мало молодих дослідників займалися вивченням історії Радянського Союзу. Щоб підтримати інтерес до таких студій, фонд Карнегі у липні 1987 р. організував у Торонто симпозіум «Радянська внутрішня політика та суспільство». Наступного року професор політичних наук університету Торонто С. Соломон була куратором наступного симпозіуму [18, р. VII].

В кінці 80-х рр. частина вчених, враховуючи зміни глобального масштабу, дійшла висновку, що вся концепція історичної істини стала сумнівною. Масовими стали вимоги оприлюднення помилкового опису минулого в літературі. З'явилися численні есе щодо принципів історичної об'єктивності, «конструювання» історичного минулого, історичної реальності, незалежності від сучасних розмірковувань. Такі вчені, як Л. Госсман, Ф. Хаскелл, К. Гінзбург, Л. Хант, М. Джейкоб у 1989-1998 рр.

вважали принцип скептицизму майже абсолютною історичною істиною, хоча відкидали крайні версії історичного релятивізму. Потім А. Порк дав більш розширене тлумачення історичній неправді, в якому існувала й свідомо фальсифікація, і помилкові висновки, і мимовільне перекручення [19, р. 1, 133].

До 90-х рр. ХХ ст. вченим дорікали, що вони надавали «мізерну увагу» проблемі націоналізму, а ліберальні історики вивчали лише явища громадянського націоналізму. Між тим в історії дуже часто доводиться констатувати, що в суспільствах іде боротьба щодо того, як і що треба згадувати, а в «культурних війнах» ХХ ст. це неминуче. Світовій історичній науці добре відомі напружені й гострі дебати щодо колективної провини або відповідальності того чи іншого народу. Нації, як і держави, радикально недосконалі, ментально різні, наповнені напругою і конфліктами. На думку професора Австралійського національного університету Канберра Д. Петтман, націоналізм – не монолітний феномен, він не може бути ні поганим, ні хорошим. Його внутрішні протиріччя, вважав він, проявляються в специфічних історичних обставинах. Він цілком може бути як продуктом, так і причиною конфлікту, етнічної мобілізації і терору [20, р. 150-157].

Для більшості західних експертів не був новою той факт, що крах Радянського Союзу обумовлений цілою низкою факторів, серед яких національний зіграв далеко не другорядну роль. Досить повчальні в цьому плані розмірковування професора Колумбійського університету М.І. Раєв, праці якого абсолютно вільні від ідеологічних нашарувань. Його біографія незвична: народився в Радянському Союзі у 1923 р., разом з батьками жив у Німеччині, Франції, з 1941 р. – в США. Праці писав англійською, російською, французькою, німецькою мовами, читав – італійською та польською. Бібліографія його праць 2011 р. (він помер у 2008 р.) зайняла 18 сторінок. Він поставив під сумнів позитивістські схеми емігрантських істориків як російського, так і українського походження. Адже вони містили суміш західного і центральноєвропейського досвіду з євразійськими та націоналістичними теоріями. Вони не могли дати відповідь на питання: що ми розуміємо під рубрикою «історія Росії», як трактувати стосунки Московії та Києва, історію України, прибалтійських країн. Адже імперський спадок – дуже невизначена категорія [21, р. 201].

Накопичений англомовною історіографією досвід у вивченні подій Другої світової війни дав право професору Лондонського університету

Н. Дейвісу зробити принципово важливий висновок щодо ролі в ній України. У 1994 р. він заявив, що основний тягар нацистської окупації 1941-1944 рр. припав саме на Україну, а не на Росію чи інші регіони [22].

Необхідно зазначити, що ненормальність знаходження України в сфері російськоцентричної історії була поставлена під сумнів під час дискусії вчених 1963 р. на сторінках журналу «Slavic review». Потім у 1995 р. з'явилася добре відома сьогодні «атакуюча» стаття професора Колумбійського університету М. фон Гагена. В ній він визначав, що Україна та інші країни Східної Європи довго вважалися ненадійними кандидатами до світового співтовариства. Існувала навіть думка, начебто вони не заслуговують мати і свою власну державність, адже Україна, наприклад, не мала спадковості державних і національних традицій, її еліта була «неповною» [23, р. 659, 667-669]. Зміст статті в цьому журналі коментували п'ять істориків України. Частина істориків сприйняла статтю М. фон Гагена негативно. Потім у 2010 р. професор політології університету Рутгерса в Ньюарку, Нью-Джерсі О. Мотиль опублікував своєрідну відповідь на статтю М. фон Гагена під назвою «Може Україна мати історію». При цьому він пояснив, що історія України цілком заслуговує бути спеціальним науковим напрямком, але обов'язково в контексті світової історії. Професор Принстонського університету Е. Таден вважав, що до середини XIX ст. українці, на відміну від фінів, поляків, латишів, не турбувалися про захист регіональних прав. Тому серед інших так званих «неісторичних» народів», вони значно відстали в державотворчому розвитку. Сформований за межами України «український історіографічний націоналізм» затримав вмонтування минулого до світового історичного контексту [24]. У 2016 р. з'явилася стаття професора Гарвардського університету, спеціаліста з української історії С.М. Плохія «Куди прямуєш (quo vadis) українська історіє?». Ще до її появи, в журналі «Jahrbücher für Geschichte Osteuropas» за 2016 р. пройшла дискусія з участю чотирьох відомих істориків на тему «Як треба розробляти українську історію?». Так, почесний професор східноєвропейської історії Віденського університету А. Каппелер зауважував, що минулі спроби України отримати власну державність сприймалися як суто націоналістичні, ненормальні. Привид українського націоналізму й антисемітизму (не без сприяння радянської пропаганди) був широко розповсюджений у XX ст. і до цього часу остаточно не зник. Але сьогодні історію України повинні досліджувати саме

вітчизняні вчені, частина яких уже критикувала вузький напрям етно-національного дискурсу. Ця творча меншість дискутує щодо таких дражливих тем, як колаборація українців з окупантами в роки Другої світової війни, участь у переслідуваннях та терорі проти євреїв і поляків. Відкриваються в сучасній історичній науці України й альтернативні напрямки: гендерні стосунки, історія повсякденності, усна історія, мікроісторія, постколоніальні дослідження, проблеми прикордоння, культурна пам'ять. Важливим елементом дискусій став журнал «Україна модерна», в якому друкують свої праці і зарубіжні дослідники. А. Каппелер вважає, що українська історія повинна досліджуватися не в суттєво-телеологічному розумінні етнічної нації, а в історії політичної нації громадян держави Україна [25, S. 626-630].

Увага з боку наукового світу Заходу до України сьогодні безумовно висока: лише за липень 2012 – жовтень 2013 рр. у Мюнхені, Києві, Гарвардському університеті відбулися три важливі міжнародні конференції. На них обговорювалися проблеми міжвоєнної України, її радянське минуле і майбутнє української історії [26].

Кінець XX - перші 10-річчя XXI ст. стали свідками підвищеної уваги суспільства та вчених до складних, все ще остаточно не проаналізованих проблем Другої світової війни. Західна історіографія значно поглибила і розширила антропологічний підхід до подій війни, аналізує причини справжнього вибуху націоналізму й расової зверхності. Як стверджує ад'юнкт-професор антропології коледжу Св. Мартіна (США) Д. Прайс, масові тоталітарні тенденції створили надто ускладнену мішанину стосунків у багатьох соціумах [27].

У 1995 р. американський військовий історик Д. Гланц, що першим з істориків США мав змогу працювати в архівах радянських спецслужб, зробив вірний висновок. Він заявив про явний колективний провал радянської історіографії, яка не змогла надати західним (і радянським) читачам правдиву історію Другої світової війни. В центрі сучасної західної історіографії, як відзначали А. Ноур, П. Фасселл, У. Розенберг, – тема війни та пам'яті. Військовий історик і теоретик Б.Г. Ліддел Гарт (Британія) помилився, передбачивши, що приблизно в 1972 р. буде написана чудова історія Другої світової війни [10]. Численні праці істориків і політологів показали, що необхідно ретельно перевіряти істинність усталених аксіом та гіпотез, репрезентативність історичних та історіографічних джерел. На думку професора А. Мегілла (США), треба всіляко утримуватися від категоричних чи остаточних висновків, тому що історія має

інші особливості, ніж соціологія чи філософія. В багатьох випадках фактаж може привести до несподіваних висновків. Певно, саме з цієї причини на історичному факультеті Кембриджського університету не викладають студентам ні методологію історичної науки, ні історіографію.

Канадський історик М. Бейкер наголошував на написанні аналітичних, компаративних праць. Водночас він вважав, що минуле повністю реконструювати неможливо. В історичній науці не обійтися без плюралізму поглядів, протистояння, потрібно повністю відмовитись від будь-яких історичних спекуляцій і політизацій.

Як зазначили українські автори книги «Війна і міф. Невідома Друга світова війна», що вийшла англійською мовою в Києві 2018 р., в Україні існує голод на правдиву інформацію про війну. Водночас вони справедливо назвали свою працю історичним фаст-фудом, рекомендуючи читати кращі академічні книги, тому що він шкідливий для інтелектуального здоров'я [28, р. 10-11].

Створення унітарної держави з законослухняними громадянами ускладнюється в сучасній Україні проблемами, пов'язаними з історичною пам'яттю, ставленням до діячів з діаметрально різними політичними платформами. Історики надзвичайно неохоче звертаються до делікатних, нерідко болючих проблем історії України, особливо в роки Другої світової війни. Скажімо, у березні 2003 р. в історичному музеї Тернополя працювала виставка, присвячена рокам окупації. Але на ній не були представлені матеріали, які висвітлювали б історію Голокосту в цьому місті. Між тим у працях таких істориків Заходу, як О. Бартов, Д. Поль, В. Лауер процес ліквідації єврейської общини на Тернопільщині описаний досить докладно.

Інший приклад: у березні 2002 р. професор Північно-східного університету США Дж. Бердз подав Львівському обласному управлінню Служби безпеки України офіційний запит на перегляд справ 12 українських націоналістів. Йому відмовили, хоча він заявив, що не лише у Львові, але й в інших містах, у тому числі в Києві, на «чорних ринках» подібні справи можна було купити. Свої труднощі чекали іноземних дослідників і в Росії: на початку ХХІ ст. за ксерокопію 1 сторінки тексту архівного документа треба було платити по 5 доларів, за 7 днів більше 21,5 год. працювати в архіві заборонялося [29, р. 6, 15-16].

До сьогодні в працях українських істориків спостерігається як романтизація Української повстанської армії, так і демонізація. Аналогічна ситуація – з діяльністю радянських партизанів. На жаль, історики України мало працюють в архівах

та бібліотеках Британії, Німеччини, США, Румунії, Угорщини, Росії, Білорусії.

Професор Д. Будріте (Лоуренсвіль, США) вважає, що в Україні після 1991 р. почалася серйозна «історична криза». Від міфу про всенародну Велику Вітчизняну війну відмовилися, і альтернативою стали антирадянські партизани. Створений про них наратив було поєднано з національним геноцидом. Але, підкреслила автор статті, в Литві цей процес завершився у 1999 р., а в Україні – лише в 2015 р. Таким чином, сформована певна структура «мнемонікальної безпеки» для забезпечення певного консолідованого дискурсу історичної пам'яті. Підготовлено біографії лідерів антирадянського руху, щоб ознайомити з ними інші держави. Однак одні питання були відкинуті, інші – висвітлені гіперболізовано. В результаті – однобічність суджень, а протиріччя виявити досить легко. З точки зору компаративістики Україна могла б повторити досвід Іспанії, де після смерті каудильйо Ф. Франко у листопаді 1975 р. спрацювала формула «забути минуле» громадянської війни 1936-1939 рр. Тобто не залишити в пам'яті ні сотень тисяч жертв, ні катувань, ні знущань. В сучасній Україні такий примиренний пакт поки що можливий лише гіпотетично. Адже різні політичні сили як у радянські часи, так і сьогодні, політизують суспільну пам'ять заради електоральної перемоги [30].

Через розколотість українського суспільства в політичній культурі поки що спрацьовують «ярлики», які продукують політичні «провалля» щодо ідентичності, історії, породжуючи політичні конфлікти і навіть насильство. Якщо в радянський період загальноновизнаними в країні були Т. Шевченко, Л. Українка, І. Франко, то в незалежній державі такий статус має тільки М.С. Грушевський. Як бачимо, в Іспанії загальна єдність виникла зовсім не шляхом створення спільної національної пам'яті, але іспанський приклад для України поки що не проглядається. Суттєвою проблемою, на думку професорки університету Тафтса О. Шевель, все ще залишається проблема ОУН і УПА. Дискусії щодо цього питання, як правило, суб'єктивні і політизовані [31, р XI; 32, р. 22-26]. Зазначимо, що аналогічний висновок можна зустріти і в працях українських істориків [33, с. 15], хай і з дещо іншого боку.

Безумовно, внесок зарубіжних вчених у вивченні найбільш складних проблем України періоду 1939-1945 рр. значний. Наприклад, викладач університету в Західній Австралії Д. Рудакова у 2018 р. опублікувала дослідження, в якому аргументувала причини співробітництва населення

України з окупантами. З'ясувала соціальне походження, вікові категорії працівників середньої і низової ланки, їхній освітній рівень і т.п. [34].

Дисертація Е.К. Штейнгарта (університет Північної Кароліни в Чепел Хілл) присвячена долі фольксдойчів Півдня України і Голокості в цьому регіоні. Через дефіцит архівних документів він провів більше 700 інтерв'ю з виконавцями злочинних акцій та членами їхніх сімей, а також зі свідками [35]. М. Дін дослідив злочини місцевої поліції в Україні та Білорусі протягом 1941-1944 рр. [36]. Надзвичайно цікаву розповідь про Львів у 2015 р. опублікував Т.К. Амар [37]. В. Лауер – автор книги «Нацистське будівництво імперії і Голокост в Україні», яку високо оцінив професор М. Роузман [38]. Мало досліджену проблему ма-

сового терору, Геноциду на території Закарпаття дослідив Р. Сегал [39]. Як дві світові війни вплинули на ментальність української нації, аналізує Дж. Лібер [40] і т.п.

Навіть та незначна частина праць, що вказана вище, доводить: англomовна історіографія Другої світової війни повністю перекреслила колишнє ставлення до України як маловідомої периферії. Отже, читачам необхідно знати, які інституціональні зміни стали причиною глибокого вивчення західними вченими найбільш гострих, актуальних для сьогодення проблемно-тематичних напрямів. Праці зарубіжних істориків багато в чому заповнили «історичні лакуни» і тому їхній аналіз допоможе краще зрозуміти не лише минулі проблеми, але й вимоги сучасної цивілізації.

Джерела та література

1. Kaye-Kysilevs'kyj's V.J. *Ukraine, Russia and Other Slavic Countries in English Literature. A Selected Bibliography of Books, Pamphlets, Articles, Etc., Published in English between 1912-1936.* Winnipeg, Ukrainian National Prosvita Society, 1961. 47p.
2. Лаас Н. Історія Радянської України в бібліографічних показниках англomовних праць другої половини ХХ століття. URL: [dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/85845/27-Laas.pdf?sequence=1](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:uk:2009-01-01-123456789)
3. *The American Bibliography of Slavic and East European Studies for 1993* (ed. by P. Leonard, R. Routh). Armonk, New York; London: M.E. Sharpe, 1996. XXIII, 525 p.
4. Престман Т., Заворотняк Н. Загальні історії України, друковані англійською мовою під час Другої світової війни // *Український історик.* Нью-Йорк etc. 2007-2008. № 3-4 (1-2). С. 168-186.
5. Smelser R., Davies E. J. II. *The Myth of the Eastern Front: The Nazi-Soviet War In American Popular Culture.* Cambridge University Press; First Edition (US) First Printing edition, 2008. 328 p.
6. Blanc J. *Rethinking World War Two: The Conflict and its Legacy.* London; New York: Bloomsbury, 2015. XII, 257 p.
7. Wells Jr. R. S. *Tearing the Guts Out of the Wehrmacht: A Re-Examination of the Russo-German War.* Lynchburg, Virginia: Liberty University Press, 2018. 115 p.
8. Liedtke G. *Enduring the Whirlwind: The German Army and the Russo-German War 1941-1943* (Wolverhampton Military Studies). UK: Helion & Company Limited, 2016. XIV, 390 p.
9. *Vom Nürnberger Prozess zum Internationalen Strafgerichtshof.* URL: [http://www. Menschenrechte.org/blog/2009/11/23/studentage](http://www.Menschenrechte.org/blog/2009/11/23/studentage).
10. Reynolds D. *How the cold war froze the history of World War Two.* Annual Liddell Hart Centre for Military Archives Lecture. King's College London.2005. URL: <http://www.kcl.ac.uk/library/archivespec/documents/archivesdoes/2005-lecture-pdf>.
11. Strading R. *Crossroads of European Histories - Multiple Outlooks on Five Key Moments in the History of Europe.* Strasbourg: Council of Europe,2006. 365 p.
12. Berliner J. S. *The American Association for the Advancement of Slavic Studies Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes.* Vol. 7. 1965. pp. 13-17.
13. Fleron F. J., Jr., & Hoffmann, Erik P. *Post-Communist Studies and Political Science: Peaceful Coexistence, Detente, and Entente [Conclusion].* Post-Communist Studies and Political Science. Methodology and Empirical Theory in Sovietology. Boulder CO: Westview Press, 1993. P. 371-385.
14. Olcott M. B. *Soviet Nationality Studies between Past and Future.* Beyond Soviet Studies (ed. by D. Orlovsky). Washington: The Woodrow Wilson Center Press, 1995. P. 135-149.
15. Cohen S. F. *Rethinking the Soviet Experience: Politics and History Since 1917.* New York: Oxford University Press, 1985. 222 p.
16. Дементьев И.П., Патрушев А.И. *Историография истории нового и новейшего времени стран Европы и Америки: учеб. пособие. для студентов.* Москва: Простор, 2000. 432 с.
17. Suny R. G. *Rethinking Soviet Studies: Bringing the Non-Russians Back in.* Beyond Soviet Studies (ed. by D. Orlovsky). Washington: The Woodrow Wilson Center Press, 1995. P. 105-134.
18. *Beyond Sovietology: Essays in Politics and History* (ed. by S. G. Solomon). Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe Inc., 1993. IX, 254 p.

19. Spitzer A. B. *Historical Truth and Lies About the Past: Reflections on Dewey, Dreyfus, de Man, and Reagan*. Chapel Hill: NC: The University of North Carolina Press, 1996. 174 p.
20. Pettman J. J. *Nationalism and After*. *Review of International Studies* (Cambridge). 1998. Vol. 24. Issue 5. P. 149-164.
21. Raeff M. *Remembrance of Things Past: Historians and History in Russia Abroad*. *Historiography of Imperial Russia: The Profession and Writing of History in a Multinational State*. Armonk, New York; London: M. E. Sharpe, 1999. P. 188-212.
22. Burds J. *Borderlands. World War II in Soviet Eastern Europe*. URL: <http://www.sovhistory.neu.edu/chstg203.htm>
23. Hagen von M. *Does Ukraine Have a History?* *Slavic Review*. 1995. Vol. 54. № 3. P. 658-673.
24. Motyl A. J. *Can Ukraine Have a History? Problems of Post-Communism*. Volume 57, 2010. Issue 3. P. 55-61
25. Kappeler A. *Die Geschichte eines „geschichtslosen“ Volkes* *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. Neue Folge. Bd. 64. H. 4. 2016. pp. 626-631 .
26. *The Future of the Past: New Perspectives on Ukrainian History* (edited by S. Plokyh). Harvard Ukrainian Research Institute Publications . 2016. 516 p.
27. Price D.H. *Lessons From Second World War Anthropology: Peripheral, Persuasive and Ignored Contributions*. *Anthropology Today*. Vol 18. No 3. 2002. pp.14-20.
28. *The war and myth [Text]: unknown WWII, 1939-1945 / I. Bigun, S. Butko, V. Viatrovych [et al.]; ed.: O. Zinchenko, V. Viatrovych, M. Maiorov; transl.: L. Zariczniak, O. Prots*. Kyiv: Ukr. Inst. of Nat. Remembrance, 2018. - 272 p.
29. Burds J. *Ethnicity, Memory, and Violence: Reflections on Special Problems in Soviet & East European Archives* *Ethnicity*. (ed. by F. X. Blouin, W. G. Rosenberg). *Archives, Documentation, and the Institutions of Social Memory: Essays from the Sawyer Seminar, 2000-2001*: University of Michigan Press, 2005. 21 p.
30. Budrytė D. *Memory, War, and Mnemonical In/Security: A Comparison of Lithuania and Ukraine*. *Crisis and Change in Post-Cold War Global Politics: Ukraine in a Comparative Perspective*. Palgrave Macmillan, Cham. 2018. Chapter 7.
31. Hale H. E., Orttung R. *Preface*. *Beyond the Euromaidan: Comparative Perspectives on Advancing Reform in Ukraine* (ed. by H. E. Hale, R. W. Orttung).. Stanford University Press, 2016. IX-3.
32. Shevel O. *No Way Out? Post-Soviet Ukraine's Memory Wars in Comparative Perspective*. *Beyond the Euromaidan: Comparative Perspectives on Advancing Reform in Ukraine* (ed. by H. E. Hale, R. W. Orttung). Stanford University Press, 2016. P. 21-40.
33. Медведовська А. Ф. *Голокост в Україні в суспільній думці XX – початку XXI ст.: автореф. дис. ... : спец. 07.00.01-історія України*. Дніпро, 2016. 20 с.
34. Rudakova D. *Civilian Collaboration in Occupied Ukraine and Crimea, 1941-1944: A study of motivation*. Perth, 2018. VIII, 229 p.
35. Steinhart E. C. *Creating Killers: The Nazification of the Black Sea Germans and the Holocaust in Southern Ukraine, 1941-1944*. Chapel Hill, 2010. X, 473 p.
36. Dean M. *Collaboration in the Holocaust: Crimes of the Local Police in Belorussia and Ukraine, 1941-44*. New York: St. Martin's Press, 2000. XX, 241 p.
37. Amar T.C. *The Paradox of Ukrainian Lviv: A Borderland City between Stalinists, Nazis, and Nationalists*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 2015. 356 p.
38. Lower W. *Nazi Empire-Building and the Holocaust in Ukraine*. The University of North Carolina Press. 2005. 307 p.
39. Segal R. *Genocide in the Carpathians. War, Social Breakdown, and Mass Violence, 1914-1945*. Stanford University Press, 2016. 232 p.
40. Liber G. O. *Total Wars and the Making of Modern Ukraine, 1914-1954* Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, Scholarly Publishing Division 2016. 453 p.